

О. Г. Кушніренко, кандидат юридичних наук,
доцент Національної юридичної академії
України імені Ярослава Мудрого;

О. В. Дягілев, здобувач кафедри конститу-
ційного права Національної юридичної академії
України імені Ярослава Мудрого

Політико-правовий інститут лобізму: досвід нормативного регулювання країн Євросоюзу та шляхи легалізації в Україні

Загальновідомо, що держава, здійснюючи величезний вплив на життя суспільства, його певних груп та окремих громадян, не ізольована від об'єктів управління. У свою чергу, суспільство в особі громадян та їх об'єднань намагається впливати на процес прийняття та здійснення рішень державою. Зазначене політико-правове явище, що є невід'ємною складовою демократичної політичної системи, називається лобізмом. Нинішні політико-правові реалії української держави та українського суспільства характеризуються глибокими трансформаційними та інституціональними змінами. Розвиток громадянського суспільства передбачає прагнення громадян здійснювати вплив на державну політику. Фактично ми є свідками швидкого становлення розгалужених лобістських відносин, що охоплюють різні сфери державного, суспільного, політичного, економічного життя країни. Оскільки лобістська діяльність опосередковує важливу сферу взаємодії влади та

суспільства, нагальною є проблема унормування зазначених відносин у чинному законодавстві України. Враховуючи досвід регулювання лобістської діяльності розвинених демократичних країн, необхідне його ретельне дослідження з метою урахування зарубіжної практики при вирішенні питання щодо легалізації лобізму у вітчизняному законодавстві.

Зазначене питання ще не досить добре вивчено у вітчизняній науці. Незважаючи на наявність наукових досліджень з вказаної тематики, зокрема, роботи В. Ф. Нестеровича¹, статей з аналізу зарубіжного досвіду лобістської діяльності А. Євгенєва, О. Молодцова², вважаємо, що зарубіжний досвід з врегулювання лобізму та його позитивні досягнення вимагають подальших досліджень для можливої апробації на вітчизняному ґрунті.

При розгляді зарубіжного досвіду доцільно звернути особливу увагу на практику лобізму як в окремих країнах Європейського Союзу, так і загалом в інституціях ЄС. Зазначений вибір обумовлено тим, що в Україні на законодавчому рівні закріплено євроінтеграційні прагнення (зокрема, Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»³), а рівень впливу центральних структур ЄС на європейські країни, у тому числі і не члени ЄС, є значним та має тенденцію до посилення. Крім того, країни ЄС належать як до англосаксонської правової системи, так і до системи континентального права, чим пояснюються дещо різні підходи до регулювання досліджуваного політико-правового явища, які будуть розглянуті нами на прикладі Великобританії та ФРН.

¹ Нестерович В. Ф. Конституційно-правові аспекти лобіювання у правотворчому процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. Ф. Нестерович. – Луганськ, 2004. – 212 с.

² Євгенєва А. Законодавче регулювання лобістської діяльності / А. Євгенєва // Парлам. часопис – 2004. – № 1. – С. 32–39; Молодцов О. В. Асоціації органів місцевого самоврядування як суб'єкти лобіювання / О. В. Молодцов // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. / голов. ред. С. М. Серьогін. – 2002. – № 1 (7). – С. 183–192.

³ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629 // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.

При розгляді актів з питань лобізму у Великобританії зазначимо, що нормативні акти регулюють дії державних службовців, а не заінтересованих груп впливу. Безпосереднє регулювання взаємовідносин лобістів та державних службовців здійснює Комітет по стандартах публічної сфери (Committee on Standards in Public Life), створений у 1994 р. при прем'єр-міністрі Дж. Мейджорі¹. Серед нормативних актів з питань етики держслужбовців та парламентарів зазначимо такі. Наприклад, основним документом, що визначає правила поведінки державного службовця при контактах з лобістами, є Кодекс державного службовця (Civil Service Code), на основі якого кожне відомство приймає свій Кодекс управління (Management Code). У Палаті громад британського парламенту правила взаємодії парламентаря з представниками груп впливу регулює Кодекс поведінки Палати громад (House of Commons Code of Conduct), а у Палаті лордів — Кодекс поведінки Палати лордів (House of Lords Code of Conduct)². Зазначимо основні вимоги, встановлені Кодексом державного службовця: а) державні службовці повинні документувати свої контакти зі сторонніми організаціями та особами; б) державні службовці не повинні отримувати подарунки, грошові перекази тощо; в) у разі виникнення конфлікту між особистими та громадськими інтересами державний службовець повинен орієнтуватись на громадський інтерес³. Серед правил, встановлених Кодексом поведінки Палати громад та Кодексом поведінки Палати лордів, зазначимо такі: 1) члени британського парламенту можуть отримувати гонорари за консультування суб'єктів лобіювання, проте їм заборонено здійснювати подібні дії під час законодавчого процесу⁴; 2) член парламенту не може вносити на обговорення питання, що торка-

¹ Этика публичной политики: из опыта работы Комитета по стандартам публичной сферы Великобритании. – М. : Ин-т права и публич. политики, 2005. – С. 120.

² Толстых П. А. Практика лоббизма в Государственной думе Федерального собрания Российской Федерации / П. А. Толстых. – М. : Канон+, 2006. – С 183.

³ Civil Service Code of 2009 [UK]. – London : Civil Service Bureau, 2009, September. – P. 5, 7.

⁴ House of Lords Code of Conduct [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld/ldcond/ldcond.htm>

ються його інтересів, проте, може брати участь в їх обговоренні, відкрито заявивши про свою заінтересованість; 3) у разі виникнення конфлікту інтересів парламентар орієнтується на державний інтерес¹.

Важливу роль у регулюванні лобістської діяльності у британському парламенті відіграє Акт про запровадження парламентського реєстру фінансових інтересів депутатів, прийнятий у 1975 р. Реєстр містить детальні відомості про всі угоди, укладені парламентарями з консультантами та представниками лобістських фірм, відповідальним за ведення цього реєстру є парламентський уповноважений з питань стандартизації². Згідно із зазначеним Актом член парламенту повинен щорічно повідомляти про свої фінансові інтереси для їх внесення у відповідний реєстр, що є публічним. Так само парламентар повідомляє повну інформацію про отриману ним винагороду за послуги з консультування груп інтересів та надає до реєстру відповідні контракти. Крім того, члени парламенту, що мають фінансову заінтересованість у питаннях, які виносяться на обговорення, повинні відкрито заявити про це у виступі. Якщо питання, що розглядається, явно безпосередньо та особисто торкається парламентаря, він не має права в цьому випадку голосувати³. Що ж до умов діяльності лобістів у Великобританії, то в країні діють чи не найбільш ліберальні умови відвідання парламенту. За рідким винятком заінтересовані особи мають доступ у палати парламенту та можуть спостерігати за повсякденною діяльністю парламентарів.

Незважаючи на тривалі традиції парламентаризму, суворий державний та громадський контроль, протягом 90-х років минулого сторіччя Великобританія була свідком кількох гучних лобістських скандалів, відомих як «лобігейт» у 1998 р. та «шотланд-

¹ House of Commons Code of Conduct [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk/pa/cm200809/cmcode/735/73502.htm>

² Колесник Р. Лобізм по-європейськи / Р. Колесник // Нар. депутат. – 2006. – Лип. – С. 31.

³ Толстых П. А. Практика лоббизма в Государственной думе Федерального собрания Российской Федерации / П. А. Толстых. – М. : Канон+, 2006. – С. 184–185.

ський лобігейт» у 1999 р.¹ У таких умовах у 1998 р. секретар Кабінету міністрів Р. Вілсон видав «Керівництво для державних службовців: контакти з лобістами», де були прописані правила поведінки чиновників при спілкуванні з представниками груп впливу². Питання регулювання лобізму у Великобританії залишається в полі зору громадськості та політиків. Зокрема, у січні 2009 р. було оприлюднено черговий звіт комітету парламенту стосовно дослідження діяльності лобістів у країні. Указаний документ рекомендує на законодавчому рівні закріпити у Великобританії регулювання всього комплексу проблем, пов'язаних із лобізмом³.

Розглянувши англосаксонську модель регулювання лобізму, перейдемо до континентальної (європейської) моделі регулювання досліджуваного політико-правового явища. Серед країн континентального права найбільш розвиненим є німецький досвід нормативного регулювання лобізму. Важко погодитись з В. Ф. Несторовичем, що сутнісною прикметою лобіювання у ФРН є домінування неформальних лобістських контактів, які здебільшого не мають юридично регламентованої форми⁴. Адже саме у ФРН питання лобіювання урегульовано низкою нормативних актів. Базовими нормами для здійснення лобістської діяльності в країні вважаються ст. 9 Конституції ФРН, де закріплено право громадян створювати об'єднання та товариства (спілки), отже, гарантовано право існування основних суб'єктів лобістської діяльності. Важливе значення має також ст. 17 Конституції ФРН, що надає право «кожному самостійно або спільно з іншими звертатись з прохан-

¹ Щербинин И. Британские парламентарии могут лишиться иммунитета / И. Щербинин // Интерфакс-АиФ. – 1994. – № 25 (103). – С. 4.

² Толстых П. А. Практика лоббизма в Государственной думе Федерального собрания Российской Федерации / П. А. Толстых. – М. : Канон+, 2006. – С. 187.

³ Базілевич Д. С. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу: «Лобіювання в Україні: досвід, проблеми і перспективи» / Д. С. Базілевич, В. Ф. Несторович ; [за заг. ред. В. Федоренка]. – К. : СПД Москаленко О. М., 2009. – С. 9.

⁴ Несторович В. Ф. Конституційно-правові аспекти лобіювання у правотворчому процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. Ф. Несторович. – Луганськ, 2004. – С. 104.

нями або скаргами у відповідні органи та парламент»¹. Указана норма створює умови для лобістської діяльності, проте, за даними дослідників лобізму у ФРН, парламентська практика розгляду петицій на відміну від країн англосаксонської правової системи не стала ефективним інструментом груп інтересів. Так, у 1968 р. під час розгляду в німецькому бундестазі петиції пропозиція однієї з фракцій про участь укладачів петиції в її розгляді була відхилена парламентською більшістю². Звичайно, групи інтересів все одно не залишали без уваги діяльність парламентарів, що призвело до кількох політичних скандалів лобістського характеру у німецькому парламенті. У вказаних умовах рішенням бундестагу від 21 вересня 1972 р. було прийнято два нормативні акти, спрямовані на врегулювання лобізму в законодавчій діяльності: Положення про реєстрацію представників спілок (груп інтересів) при бундестазі та Кодекс поведінки членів бундестагу. Розглянемо вказані нормативні акти.

Прийняттям Положення про реєстрацію спілок та їх представників при бундестазі парламент ФРН намагався здійснити певну інституціоналізацію контактів груп інтересів з депутатами та забезпечити їх відкритість. Указані положення містять п'ять пунктів. 1. Президент бундестагу веде списки, до яких уносяться всі спілки. 2. Вислуховування (на практиці це участь у роботі комітетів парламенту) представників спілок відбувається лише тоді, коли спілки зареєструвались та повідомили свою назву і місцезнаходження; склад правління; сферу інтересів спілки; кількість членів; ім'я голови спілки та адресу представництва при бундестазі та федеральному уряді. 3. Пропуск у будівлю бундестагу представникам спілок видається в разі повідомлення всіх вищезазначених відомостей. 4. Унесення до списку не обумовлює претензії бути вислуханим або отримати перепустку. 5. Списки оприлюднюються Президентом бундестагу щорічно³. Характери-

¹ Конституция ФРГ // Конституции государств Европы : в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – С. 636.

² Weber J. Das Interessengruppen im politischen System der Bundesrepublik Deutschland / J. Weber. – Stuttgart : Kohlhammer, 1977. – S. 116.

³ Registrierung von Verbänden und deren Vertretern [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bpb.de/wissen/ZAZM5P,0,0,Anlage_2_Registrierung_von_Verb%EF4nden_und_deren_Vertrretern.html

зуючи вказаний нормативний акт, зробимо зауваження щодо кількох аспектів. По-перше, Положення має регуляторно-стимулюючий характер, реєстрація спілок (груп інтересів) є виключно добровільною, стимулом до неї є можливість виступити у комітетах та комісіях парламенту та отримати пропуск у будівлю бундестагу. По-друге, реєстрація має в основному інформативне завдання, адже Положення закріплює реєстрацію тільки юридичних осіб — спілок (груп інтересів), при цьому перелік необхідних відомостей про лобістську групу є досить детальним. Водночас не підлягають декларуванню витрати на лобістську діяльність, оскільки, на думку законодавця, контроль за вказаним питанням є занадто складним¹. Що ж до Кодексу поведінки членів бундестагу, то, як і відповідні британські нормативні акти, вказаний документ присвячений внутрішньому лобізму, але є більш ліберальним для депутатів. Так, згідно з п. 8 цього Кодексу кожен депутат, що професійно або за винагороду займається проблемами, які виносяться на обговорення комітету, перед початком слухань зобов'язаний заявити про свою заінтересованість. При цьому права парламентаря на голосування та виступ у цьому випадку не обмежуються. Крім того, згідно з указаним Кодексом кожен депутат, що має додаткові доходи, повинен вносити у довідник бундестагу відомості про те, де і ким він працює та хто є його роботодавцем². На регулювання відносин із зовнішніми лобістами спрямовані також положення ст. 73 *Регламенту діяльності германського бундестагу*. Вказана норма передбачає можливість парламентських комітетів проводити громадські слухання за участю компетентних осіб та представників груп інтересів³. Парламентська практика свідчить, що перевагу в можливості взяти участь у роботі комітетів

¹ Смирнов В. В. Лоббизм в России и за рубежом: политико-правовые проблемы / В. В. Смирнов, С. В. Зотов // Государство и право. – 1996. – № 1. – С. 115.

² Verhaltensregeln für Mitglieder des Deutschen Bundestages. Webseit des Deutschen Bundestages [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bundestag.de/dokumente/rechtsgrundlagen/go_btg/anlage1.html.

³ Geschäftsordnung des Deutschen Bundestages [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bundestag.de/dokumente/rechtsgrundlagen/go_btg/index.html

отримують ті групи інтересів, що зареєструвались у вищезазначеному реєстраційному списку¹.

Нормативне регулювання лобізму у ФРН не залишило поза увагою і взаємодію лобістів з виконавчою владою. Згідно зі ст. 10 *Регламенту діяльності федерального уряду* спілки (групи інтересів) можуть звертатись з питань, що їх інтересують, до відповідного міністра. При цьому до канцлера спілки можуть звертатись лише в особливих випадках². Указана норма законодавства містить фактичне обмеження на лобістські дії відносно голови уряду ФРН, виходячи з його особливого місця у владній структурі Німеччини. Окрім названого Регламенту уряду, лобізм у сфері виконавчої влади регулює *Єдине положення про федеральні міністерства*, ст. 23 якого передбачає можливість участі представників заінтересованих груп впливу в законопроектній роботі відповідних міністерств³. Як зазначають дослідники, майже три чверті прийнятих у Бундестазі законів ґрунтувались на урядових законопроектах, що робить виконавчу владу переважним об'єктом лобіювання⁴. Підсумовуючи досвід регулювання лобізму у ФРН, слід зазначити, що відповідне законодавство у країні є ліберальним, проте містить достатньо стимулів та умов, аби зробити лобістський процес більш відкритим та прозорим. Як на недоліки Єдиного положення дослідники вказують (і з цим слід погодитись) на відсутність чітких критеріїв, за якими групи впливу залучаються до законопроектної роботи уряду.

¹ Смирнов В. В. Лоббизм в России и за рубежом: политико-правовые проблемы / В. В. Смирнов, С. В. Зотов // Государство и право. – 1996. – № 1. – С. 116.

² Там само.

³ Gemeinsame Geschäftsordnung der Bundesministerien. Webseit der Bunderregierung [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bmi.bund.de/cae/servlet/contentblob/139852/publicationFile/26296/ggo.pdf;jsessionid=519A34B6C75FEC12F70CE39F8768C5BB>

⁴ Базілевич Д. С. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу: «Лобіювання в Україні: досвід, проблеми і перспективи» / Д. С. Базілевич, В. Ф. Нестерович ; [за заг. ред. В. Федоренка]. – К. : СПД Москаленко О. М., 2009. – С. 11.

Завершуючи розгляд зарубіжного досвіду регулювання лобізму не можна залишити поза увагою питання взаємовідносин груп впливу та владних інституцій Євросоюзу, адже євроінтеграційні процеси змушують лобістів виходити з національного на загальноєвропейський рівень. Слід зазначити, що з самого початку створення загальноєвропейських інститутів до їх діяльності активно долучались міжнародні громадські організації та представники муніципальної влади європейських країн, лобістський вплив яких було фактично легалізовано. Так, у 1952 р. прийнято резолюцію Ради Європи, яка передбачала консультації з громадськими організаціями, а в 1954 р. визначаються основні критерії, за якими громадська організація отримує статус консультативного члена РЄ: «мета (організації. – *Авт.*) повинна збігатися з прагненнями Ради Європи, організація має бути репрезентативною у своїй сфері діяльності та у своєму географічному районі, вона має бути структурованою міжнародною організацією, що має штаб-квартиру та генерального секретаря»¹. За даними дослідників, сьогодні більше 350 громадських організацій мають консультативний статус у Раді Європи. В Європейському парламенті асамблея громадських організацій домоглася створення Комітету парламентарів та Комітету у зв'язках з громадськими організаціями, які ініціюють спільні дії парламентарів та представників громадських структур. Завдяки впливу громадських структур та при їх активній участі було розроблено, прийнято та ратифіковано Європейську конвенцію про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій. Конвенція була прийнята у квітні 1986 р., з січня 1991 р. її підписали та ратифікували Австрія, Бельгія, Греція, Португалія, Словенія, Швейцарія та Великобританія². Цей міжнародний акт визнає особливу роль міжнародних неурядових організацій у діяльності в інтересах міжнародного

---

¹ Голіченко О. Л. Механізми впливу недержавних організацій на державні структури [Електронний ресурс] / О. Л. Голіченко // Інтернет-видання «Третій сектор». – Режим доступу: http://www.spa.ukma.kiev.ua/article.php?story=200802291_64949675&mode=print

² Пучина М. Міжнародні неурядові організації: особливості виникнення та становлення [Електронний ресурс] / М. Пучина. – Режим доступу: <http://jg.kiev.ua/pages/data/09/05.pdf>

співтовариства з метою реалізації цілей та завдань, закріплених у Статуті Організації Об'єднаних Націй та Статуті Ради Європи; дає визначення міжнародних неурядових організацій та покликаний сприяти вказаним структурам на європейському рівні¹. Так само тривалим є досвід регіонального лобізму на загальноєвропейському рівні, адже з середини 50-х років з ініціативи Парламентської асамблеї Ради Європи запроваджено постійний орган, до якого входять обрані представники місцевих органів самоврядування. Після відповідної ухвали Комітету міністрів ЄС був створений Конгрес органів місцевого та регіонального самоврядування європейських країн, який веде діалог з представниками урядів та парламентарів країн Євросоюзу².

Окрім зазначених нормативних актів, правовими засадами лобізму в Європейському Союзі вважаються статті 21, 194 та 195 Договору про заснування ЄС, що гарантують громадянам Євросоюзу право направляти петиції до Європарламенту, при якому діє спеціально уповноважена особа — Парламентський посередник³. Зміцнення євроінтеграційних процесів сприяло посиленню лобістської діяльності транснаціональних корпорацій та національних комерційних структур країн ЄС на загальноєвропейському рівні, що обумовило ініціювання питання про необхідність прийняття спеціальних норм з регулювання лобізму. У 1989 р. вказану проблему було винесено на розгляд Європарламенту, результатом чого стала розробка та прийняття на пленарному засіданні Європарламенту в 1997 р. корпоративного кодексу пове-

---

¹ Європейська конвенція про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=124&CM=8&DF=8/22/2007&CL=ENG>>

² Голіченко О. Л. Механізми впливу недержавних організацій на державні структури [Електронний ресурс] / О. Л. Голіченко // Інтернет-видання «Третій сектор». – Режим доступу: http://www.spa.ukma.kiev.ua/article.php?story=200802291_64949675&mode=print

³ Договір об утворенні Європейського союзу, змінений Амстердамським і Ніццьким договорами // Конституції зарубіжних держав: Великобританія, Франція, Німеччина, Італія, Європейський Союз, Сполучені Штати Америки, Японія, Індія : учеб. посібник / сост. В. В. Маклаков. – 5-е изд. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – С. 284, 286–287.

дінки лобістів, проте пропозиція про звітність лобістів була відхилена¹. Депутати Європарламенту продовжували порушувати питання про необхідність регулювання лобістської діяльності, внаслідок чого була прийнята система стимулів для зареєстрованих лобістів, яка полягала у праві вільного доступу до будинків, де розташовані владні органи ЄС, та участь в їх роботі. Але це, у свою чергу, зобов'язувало лобістів декларувати всі подарунки та послуги, які були надані євродепутатам та службовцям органів ЄС².

Отже, країни Європейського Союзу намагаються нормативно врегулювати лобістську діяльність. Значимо, що сучасне вітчизняне лобіювання більше тяжіє до європейської моделі, яка передбачає врегулювання взаємодії влади та громадськості низкою нормативних актів різного рівня. Так, сьогодні в Україні цілий ряд законів та підзаконних актів визначає форми участі громадян у прийнятті рішень владних структур різного рівня. Зокрема, порядок взаємодії громадськості з вітчизняним парламентом закріплено в законах України «Про комітети Верховної Ради України» та «Про статус народного депутата України», участь громадян у прийнятті рішень Кабінетом Міністрів України — Законом України «Про Кабінет Міністрів України» та Регламентом Кабінету Міністрів України, вплив територіальних громад на дії органів місцевого самоврядування — законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про статус депутата місцевих рад». Чинне законодавство України з питань взаємодії влади та громадських структур потребує вдосконалення та прийняття як спеціального «рамочного» закону, так і низки нормативних актів різного рівня, особливо з питань етики державних службовців та депутатів. Вважаємо, що досвід європейських країн з цього питання є повчальним та містить положення, які можуть бути використані у вітчизняній правовій практиці.

---

¹ Перегудов С. П. Группы интересов и Российское государство / С. П. Перегудов, Н. Ю. Лапина, И. С. Семененко / Ин-т МЭМО РАН. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – С. 307–336.

² Kurczewcka U., Mołęda-Zdziech M. Lobbying w Unii Europejskiej / U. Kurczewcka, M. Mołęda-Zdziech; Instytut Spraw Publicznych. – Warszawa, 2002. – S. 57.